

Национален археологически институт с музей –

Българска академия на науките

АЛЕНА ГЕОРГИЕВА ТЕНЧОВА

редовен докторант към Секция за нумизматика и епиграфика

**МОНЕТНА ЦИРКУЛАЦИЯ ПРЕЗ VI – VII ВЕК В
ЗЕМИТЕ НА ДНЕСНА ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за получаване на образователната и научна степен “доктор”

Научен ръководител:

доц. д-р Дочка Аладжова

Рецензенти:

проф. дин Иван Карайотов
доц. д-р Владимир Пенчев

София, 2012 г.

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на разширено заседание на Секцията за нумизматика и епиграфика, НАИМ – БАН.

Дисертационният труд се състои от две книжни тела. Книжно тяло 1 съдържа: въведение, четири глави, заключение, списък на използваната литература, показалец на съвременните селища с обозначени координати, две цветни и 40 чернобели карти. Книжно тяло 2 съдържа: каталог и 127 табла със снимки на монетния материал. Общият обем възлиза на 724 страници.

Въведение

Във въведението на дисертацията са изложени основните цели на изследването, обосновани са териториалните и хронологични граници. Разгледани са възможни методи за интерпретиране и представяне на материала.

Изследването обхваща единични и колективни находки от земите на днешна Югоизточна България. Хронологичните граници са така избрани, че за начало на проучвания период служи монетната реформата на император Анастасий I от 498 г. – тя поставя естествено начало на темата, защото с въведената от него промяна на бронзовото монетосечене започва византийската нумизматика. Основаването на българската държава – *terminus ante quem* 681 г., на север изменя изцяло политическите, военните и търговските интереси на Византия в региона, което от своя страна повлиява на монетната циркулация. Постепенно се променя и етническата картина в региона – новодошлото българо-славянско население няма традиции в монетосеченето и по естествен начин това повлиява на паричния поток и в югоизточните територии на днешна Република България. Икономическата картина придобива изцяло нов облик, който поставя естествен завършек на проучването.

Териториалният обхват включва три от провинциите на византийския диоцез Тракия – Тракия, Хемимонт и Родоп. Проучени са само тези части на Хемимонт и Родоп, които попадат в границите на днешна Република България.

Количеството на материала и физико-географските характеристики на района налагат съвсем естествено да се разширят зададените в заглавието на дисертацията географски граници на Югоизточна България. По този начин са разгледани и част от съседните територии на север и запад. При изследването на материала прави впечатление, че се оформя естествена граница при ез. Тополница и Ихтиманска Средна гора, която разделя зоната на влияние на монетарниците в Тесалоника и Константинопол. През VII век изследваната територия е включена в новообразуваната тема Тракия.

В избраните географски граници за изследване на монетната циркулация са обособени няколко района: 1 - Югозападното черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд; 2 - Югоизточни подбалкански територии; 3 - Горно и средно течение на реките Марица и Тунджа; 4 - Източни Родопи; 5 - Странджа и Сакар планина. Районирането предоставя възможност за съпоставяне на монетната циркулация в различни физикогеографски региони, като например: съпоставяне на югозападните черноморски територии и вътрешността; съпоставяне на планински територии и равнинни.

В дисертацията е включен конкретен монетен материал – 2350 монети, част от монетните колекции на 15 музея: РИМ – Бургас; ИМ – Карнобат; РИМ – Кърджали; НАИМ към БАН, София; АМ – Старинен Несебър; РИМ – Пазарджик; ИМ – Поморие; АМ – Раднево; РИМ – Сливен; РИМ – Смолян; АМ – Созопол; ИМ – Харманли; РИМ – Хасково; АМ – Хисаря; РИМ – Ямбол. От три музея (ИМ – Нова Загора, РАМ – Пловдив, РИМ – Стара Загора) е използвана информацията само от инвентарни книги за 962 монетни находки от VI–VII век. По различни причини не е предоставен достъп до самите монети, което намалява коефициента на достоверност на изводите. В три музея (НИМ – София, ИМ – Димитровград, ИМ – Казанлък) е отказан достъп до инвентарните книги и до самите монетни колекции. Обработени са и монетните находки от шест големи археологически кампании: проучванията на: Перперикон; Татул; Изворово; Маркел; Палеокастро и Знаменосец.

Освен информацията от инвентарните книги на всички обработени монети са взети метрични данни – тегло, диаметър, посока на поставяне на печата; за лицето и гърба на всички монети са изработени дигитални снимки.

Използвани са и литературни данни за някои находки, като тези от проучванията при Карасура, Урдовиза и др., както и множество публикации за археологически разкопки, при които са открити монети - общо 1367 монети.

Така представените в дисертационния труд наблюдения се основават на **информация за над 3105 единични бронзови монети и 78 колективни находки с над 1574 монети. Общото количество на обработения материал възлиза на 4679 монети.** Откритите находки са от различен номинал, като малките номинали се срещат по-често. Част от монетите произхождат от ателиета, силно отдалечени от мястото на намиране. На база огромния брой непубликувани монети е обработена и обобщена нова информация. Това дава възможност да се разшири гледната точка по проблема на монетната циркулация през VI–VII век в земите на днешна Югоизточна България.

За изследването на монетната циркулация най-важни са монетите с конкретно местонамиране, които възлизат на 73% от всички открити екземпляри. Приложен е териториален и хронологически анализ по населени места, което позволява изграждането на по-детайлна представа за динамиката на постъпление на паричната маса на местния пазар.

Направената статистика по райони е визуализирана в няколко графики. Някои от тях изобразяват количественото съотношение по периоди на паричната маса от VI–VII век. Диаграми представят разпределението на ранновизантийски монети по номинали.

Глава I. Византийското монетосечене VI - VII век.

1.1. Историография

Представено е развитието на проучванията върху ранното византийско монетосечене както в чуждата, така и в домашната историография. Първоначално повечето изследвания имат каталожен характер, това се променя в края на XX век с публикуването на поредицата „*Moneta Imperii Byzantini*”,

актуализирана в началото на XXI век. В нея са разгледани редица проблеми, свързани не само с датирането на монетите, но и с целия процес на производството им, тяхната икономическа роля и т.н. Въпреки това за основа на изследването са използвани монети без конкретно местонамиране.

Редица учени обръщат сериозно внимание на значението на нумизматичните данни за изследванията на византийската история – така целенасочено започват да се публикуват откритите по време на археологически проучвания ранновизантийски монети. Един от последните обобщаващи трудове за монетни съкровища на територията на Балканския полуостров и Мала Азия от края на V до началото на VIII век включва 34 монетни съкровища - 27 от териториите на провинция Тракия и 7 от провинция Хемимонт. Въпреки акуратно представената информация трябва да се има предвид, че повечето от колективните находки са обработени на база публикации от 40-те и 80-те години на XX век, без да се използва голяма част от монетните материали, съхранявани във фондовете на редица регионални и местни музеи. Всичко това не позволява изграждането на съвременна и пълна картина на монетната циркулация.

1.2. Ранновизантийското монетосечене. Монетна система през VI–VII век – реформи, номинали и съотношения

Възприета е идеята на Роут и Белинджър, че реформата на имп. Анастасий I от 498 г. поставя началото на византийското монетосечене. Именно чрез нея византийското монетно дело придобива нов, специфичен облик.

Монетната система във Византия е триметална, т.е. отсичат се златни, сребърни и бронзови монети. Въпреки това среброто като цяло играе малка роля, особено в източните територии на империята. Златният солид е основна единица в монетосеченето, всички останали монети са базирани на солида, който се равнява на 1/72 от римската либра, съответно с идеално тегло 4.55 г или 24 карата.

Златните монети се отсичат по системата *al pezzo* – тя се изразява в отсичане на точен брой монети от определено количество метал, като се

прецизира теглото на отделния екземпляр. Сребърните и бронзови монети се изработват по системата *al marco (al marko)* – при нея се отсичат определен брой монети от определено количество метал, без да се прецизира теглото на отделния екземпляр.

Разгледани са подробно различните фракции на основните златни и бронзови номинали, както и институциите, натоварени с монетното производство. Хронологически са представени монетните реформи, проведени в периода VI – VII век. Обърнато е внимание на съотношението между златни, сребърни и бронзови монети, като е разгледана подробно и изворовата база. Представена е покупателната сила на монетите.

Въз основа на монетите от Югоизточна България, 65 процента от които са дело на Константинополската монетарница, е представен в табличен и графичен вариант тегловната система не само при бронзовите номинали, но и при златните. Резултатите показват широк тегловен спектър. В даден период разликата между най-ниските и най-високите стойности на фолиса може да надхвърли 10 грама. Въпреки това монетите са приемани като регулярно платежно средство, което показва, че платежните средства имат по-висока стойност от тази на вложения при производството им метал. Следователно теглото на една монета от ранновизантийския период не може да бъде прието като водеща информация при нейното определяне.

1.3. Иконография на ранновизантийското монетосечене

Монетните типове на ранновизантийското монетосечене включват владетелски изображения, религиозни и функционални, т.е. такива, които носят стойностни белези. Владетелските изображения се поставят върху лицето на монетата; религиозните (ангел, кръст), с изключение на изображенията на Исус Христос – върху гърба на монетата. Функционалните са характерни за бронзовите номинали и заемат полето на гърба на монетата.

Под влияние на християнската религия, част от езическите символи приемат нов образ. Така Виктория се превръща в ангел; облеклото на императора от военно, преминава във владетелско. Инсигнии като глобосът с кръст, акакията и лабарумът подчертават ролята на императора като наместник

на Господ на земята. Понякога владетелят се изобразява с нимб. Християнската религия, която извежда на преден план императрицата майка, изиграва своята роля при представянето на императрица София редом до Юстин II. Въпреки това част от монетарниците продължават дълго време да поставят езически елементи върху монетите.

1.4. Технология на изработване на монетите. Монетарници VI - VII век

През VI век на територията на Византийската империя функционират над 10 монетарници, броят на които силно се редуцира през VII век. Причините за затварянето на редица производствени центрове са две. От една страна, Византия губи голяма част от териториите си на Балканския полуостров, на Италийския полуостров и в Северна Африка. От друга страна, проведената през VII век административна реформа налага реорганизация и на монетарниците. Въпреки това в периоди на необходимост се отварят и извънредни монетарници – така например след падането на Александрия и Никомедия се откриват временни „военни“ монетарници в Кипър и Исаура.

Технологията на отсичане на самите монети не се отличава особено от тази, прилагана при античните. Във Византийската империя единствено Херсонес на Кримския полуостров, на северния бряг на Черно море, произвежда монети и чрез леене, а не само чрез отсичане както останалите монетарници. Понякога се наблюдава използването на печат за определен номинал върху монета от по-висок или по-нисък номинал. Такъв е и случаят с една от монетите от с. Кабиле и една от Перперикон. Обикновено при отсичането на монетата подвижният печат се поставя по посока 6 или 12 часа. Някои от монетарниците ориентират специално печата на 3 или 9 часа (характерно за Картаген), за да се отличават от столичната монетарница. Качеството на отсичане при различните номинали е различно. Златните монети са прецизно центрирани при поставянето на печата, докато при бронзовите се наблюдава често децентриране на печата.

Някои от монетите, открити в земите на дн. Югоизточна България, носят следи от препечатване. Препечатването е характерно за неспокойните периоди на война, през които се налагат спешни плащания на войската. Това изисква

отпечатване на нови монети в кратък период – за да се спечели време, се спестява част от процедурата при изработване на монетите (претопяване на метала и изработване на монетното ядро) и директно върху старата монета се нанася новия печат. Качеството на отпечатъка е по-ниско, често личат и части от предходния печат.

Друга интересна практика в ранното византийско монетосечене е поставянето на графити (в някои случаи монограм) върху златните монети. Те се откриват не само върху стандартните солиди от 24 карата, но и върху лекотегловните от 22 и 20 карата и върху тремисите и семисите. Седем монети открити в земите на дн. Югоизточна България носят подобно вторично означение. Предполага се, че графитите са поставяни от сарафи, които маркират известно поевтиняване или поскъпване на съответния номинал. Не е изключено да имат и друга търговска роля.

Ранновизантийските монети се произвеждат от новодобита руда или след претопяване на излезли от циркулация монети или друг метал. Това, както и фактът, че металът произхожда от различни металургични източници в рамките на Византийската империя, не позволява реконструирането на произхода на метала.

Глава II. Монетна циркулация.

2.1. Видове монетни находки - колективни и единични. Монети без уточнено местонамиране

Съществуват няколко възможности за изваждане на монети от паричния поток: а) случайни загуби, които могат да бъдат единични (следствие на ежедневната монетна циркулация) и колективни (например в кесия); б) целенасочено депониране на единични монети (например в кладенец, извор или гроб) и на колективни (под формата на съкровище).

Най-общо на база произхода им, колективните находки могат да бъдат разделени на три групи: съкровища по необходимост, селективни и съкровища със спестовен характер, като последните две произлизат най-вече от ареала на населени места. Съкровищата, депозирани по необходимост, имат една особено важна характеристика – до момента на укриването им монетите, включени в

колективната находка, са в циркулация и по тази причина спомагат за реконструирането на тогавашния паричен поток.

Въпросът за размера на съкровищата също е широко дискутиран. Оценката за това, дали едно съкровище е голямо, или малко, е относителна величина. Трябва да се има предвид, че по-голямата част от укритите съкровища съдържат монети от малък номинал, чиято съвкупна стойност рядко надхвърля 20 фолиса. Укриването на подобни съкровища често е свързано с локална опасност, т.е. не всяка колективна находка свидетелства за варварско нашествие.

Докато колективните находки обикновено говорят за възникнала неочаквана опасност, единичните свидетелстват за дребни загуби вследствие на ежедневната циркулация. Именно те най-ярко представят реалния паричен поток, който през VI–VII век е съставен основно от бронзови монети. Като цяло в малките населени места натуралната търговия продължава да съществува и за разлика от Константинопол там монетната циркулация е много по-слаба.

За изследването на монетната циркулация най-важни са монетите с конкретно местонамиране. Монетите без известно местонамиране често постъпват във фонда на даден музей като дар или откупка, но за тях може да се предположи, че произхождат от околността. За реконструиране на количеството материал, участвал в монетния поток, са анализирани и тези находки.

2.2. Концепции и подход при обработката на материала

На първо място трябва да се има предвид, че монетната циркулация се изследва и реконструира на база на загубените – колективно или единично, монети, намерени в днешно време случайно или при археологически разкопки. Това до известна степен повлиява на акуратното разчитане на данните, защото чисто теоретично трябва да се приеме, че съществува немалък брой монети, които са част от монетната циркулация, никога не са губени и след време са преработени и отново пуснати в обращение. Именно тези монети остават непроучени при нумизматичните изследвания на монетната циркулация.

При изследванията на късноантичните съкровища от голяма помощ е отбелязването на производствения център върху монетите, което предоставя

информация за изминатото разстояние на монетата от монетарницата до мястото им на депониране. От друга страна, множеството монетни реформи оказват влияние върху стойността на монетата и нейното участие в паричния поток.

Анализът на единичните монетни находки, а от там и на монетната циркулация позволява обособяването на два типа на разпространение на монетите – разпръснат и концентриран. Разпръснатият тип на разпространение се дели от своя страна на такъв с обособен център и на такъв без обособен център. Ако двата подтипа бъдат представени графично, графиката на първия ще изобразява камбана, най-високата част на която представя количественото обособяване на монетите около един център. Графиката на втория подтип ще бъде равна поради липсата на център на натрупване на находките. Разбира се, очаква се първият подтип да свидетелства за наличието на населено място или тържище, а вторият подтип – за територия без обособен център на живот. Концентрираният тип на разпространение на монетите се среща при наличието на няколко градски центъра, разположени близко един до друг. В този случай графичното представяне на нумизматичните находки би позволило обособяването на водещи икономически и търговски центрове и на по-големи населени места. При тях се очаква количеството на открити единични находки да е значително по-голямо, отколкото при обикновени тържища или малки населени места.

Нумизматичните материали от населени места, открити при археологически проучвания, се разглеждат в хоризонтална и вертикална топография. Хоризонталната топография позволява да се добие представа за степента на усвояване на площите през различните фази на обитаване на ареала. Вертикалната топография спомага за датирането на различните стратиграфски пластове. Трябва да се отбележи, че в редица случаи прилагането на хоризонтална или вертикална топография е невъзможно – при непълни координати на находките или при нарушена стратиграфия и т.н.

Информация за икономическата картина може да бъде извлечена и при графичното разглеждане на стойността на монетите по населени места, т.е. приемането на средна стойност за целия проучван период и разглеждане на

получените стойности. Това позволява да се извърши сравнителен анализ между малки и големи населени места или между търговски центрове с излаз на море или центрове във вътрешността. Количеството на единичните находки от дадено населено място може да даде информация за типа и големината на селището, т.е. при малки населени места се откриват по-малко количество монети, при по-големи се регистрират значително повече находки.

3. Монетна циркулация през VI–VII век в земите на днешна Югоизточна България – райони

3.1. Югозападното черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд. Монетна циркулация – анализ

За целия изследван период в района на Югозападното Черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд са открити над 520 единични находки. От император Анастасий са намерени общо 47 единични монети, от Юстин I – над 86, от Юстиниан I – 180, от Юстин II – над 117, от Тиберий II – над 5, неуточнени VI век – 12, от Маврикий – над 24, от Фока – над 19, от Ираклий – 15, от Констанс II – 8, от Константин IV – 7. Следователно може да се каже, че се откриват монети без хиатус от началото на управлението на император Анастасий до края на управлението на император Константин IV. Монетната циркулация е най-интензивна при управлението на императорите Юстиниан I и Юстин II.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Ахтопол (201 монети), Поморие (47 монети), Несебър (над 22 монети), Китен (10 монети) и Правдино (10 монети).

В района на Югозападното Черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд са открити 7 колективни находки. Общият брой на монетите, влезли в състава на съкровищата, възлиза на 82. От тях 65 са от златен номинал. Три от колективните находки произхождат от Несебър, две – от Черноморец, една – от Поморие, и една – от Росеново. Четири от находките са укрити през VI век и 3 – през VII век. Монетите са депозирани: след 538 г. – Поморие; след 550 г. – Черноморец; след 554 г. – Черноморец (вероятно двете находки от Черноморец са положени в земята поради една и съща причина след 554 г.); след 582 г. –

Росеново; след 618 г. – Несебър; след 685 г. – Несебър; след 695 г. – Несебър (може да се предположи, че последните две съкровища от Несебър са укрити вследствие на възникнала опасност в края на VII век).

На територията на Югозападното Черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд са открити 13% от общия брой на монетите, намерени на територията на Югоизточна България. 78% от монетите са дело на Константинополската монетарница, 10,6% – на Никомедия, 4,2% – на Тесалоника, 3,5% – на Кизик, 2,1% – на Антиохия, и под 1% е делът на продукцията на монетарниците в Картаген и Сиракуза. Има сведения и за открита една монета, дело на монетарницата в Рим.

От златен номинал са открити повече от 76 монети. Солидите представляват 6,4% от откритите монети; тремисите – 3,2%; фолисите – 62%; монетите от 20 нумии – 18%; от 16 нумии – 0,3%; от 10 нумии – 6,4%; от 5 нумии – 3,5%. На територията на черноморските градове не са открити семиси или монети от сребърен номинал.

В 26% от местата с нумизматичен материал са открити и монети от VII век. Находки от първата половина на VII век са намерени в Бургас, Емона, Китен, Поморие, Созопол, Черноморец. Монети от втората половина на VII век са открити в Ахтопол и Несебър, т.е. отсечени при управлението на императорите Констанс II, Константин IV и Юстиниан II. Монетата, отнесена към император Юстиниан II, е открита в Несебър като част от колективна находка.

Специално от територията на Югозападното Черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд произхождат най-много монети от VII век. Освен това монетите, открити под формата на колективни находки, съставят само 13,6% от всички монети открити в района. Това се дължи на факта, че край византийските морски центрове процесът на заселване на славяните протича много по-бавно, отколкото във вътрешността. Именно по Западното Черноморско крайбрежие се откриват и повече находки от златен номинал, както и голямо разнообразие на продукцията на различни монетарници от източните и западни части на империята. Добрата защита на черноморските

градове от византийска страна и пряката връзка по море с Константинопол подпомагат икономическия подем. В сравнение с останалите райони именно тук се откриват най-много монети, отсечени в столичната монетарница. От своя страна, Черноморското крайбрежие, където Византийската империята запазва пълния си контрол, придобива стратегическо значение за защитата на Константинопол.

3.2. Югоизточни подбалкански територии. Монетна циркулация – анализ

За целия изследван период в района на югоизточните подбалкански територии са открити над 597 единични находки. От император Анастасий са намерени общо 43 единични монети; от Юстин I – 79; от Юстиниан I – 144; от Юстин II – 203; от Тиберий II – 13; неуточнени VI век – 18; от Маврикий – 76; от Фока – 18; от Ираклий – 1; от Константин IV – 2. Следователно може да се каже, че се откриват монети от началото на управлението на император Анастасий до края на управлението на император Константин IV, с хиатус управлението на император Констанс II. Монетната циркулация е най-интензивна при управлението на императорите Юстиниан I и Юстин II.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Хисаря (106 монети); Сливен (91 монети), Карнобат (41 монети), Шивачево (15 монети) и Сотирия (9 монети).

В района на югоизточните подбалкански територии са открити 31 колективни находки. Общият брой на монетите, влезли в състава на съкровищата, възлиза на над 539 екземпляра. От тях над 5 са от златен номинал. Тринадесет от колективните находки произхождат от Карнобат – в състава им влизат 2, 3 или 4 монети, което позволява да бъдат тълкувани като ежедневни загуби, а не като съкровища по необходимост. Пет от колективните находки са намерени в района на югоизточните склонове на Стара планина, 2 – на територията на с. Скала. Останалите съкровища произхождат от с. Билка, Горица, Долно Сахране, Дюлино, Златосел, Карнобат, Осетеново, Руен, Сливен, Тъжа и Хисаря. Двайсет и пет от находките са укрити през VI век и 6 – през VII век. Монетите са депозирани: след 527 г. (югоизточните склонове на Стара

планина); след 537 г. (Руен); след 550 г. (Дюлино); след 560 г. и 578 г. (югоизточните склонове на Стара планина); след 572 г. (Долно Сахране); след 575 г. и 578 г. (Скала) – може да се предположи, че двете съкровища са укрити вследствие на възникнала една и съща опасност след 578 г.; след 598 г. (Сливен); през VI век (Златосел, Осетеново, Тъжа и повечето от колективните находки от района на Карнобат); началото на VII век (Хисаря и някои от колективните находки от района на Карнобат); след 603 г. (югоизточните склонове на Стара планина); след 610 г. (Горица); след 614 г. (югоизточните склонове на Стара планина) и след 615 г. (Билка).

В района на югоизточните подбалкански територии са открити 24% от общия брой на монетите, намерени на територията на Югоизточна България. 64% от монетите са дело на Константинополската монетарница, 15% – на Никомедия, 9,3% – на Тесалоника, 5,2% – на Кизик, 4,8% – на Антиохия, и под 1% е делът на продукцията на монетарниците в Картаген, Александрия и Сиракуза.

От златен номинал са открити повече от 14 монети. Солидите представляват 0,1% от откритите монети; тремисите – 0,1%; семиси – 0,1%; фолисите – 66%; монетите от 20 нумии – 32%; от 12 нумии – 0,1%; от 10 нумии – 0,8%; от 5 нумии – 0,1%. В района на югоизточните подбалкански територии е открита и една монета от сребърен номинал – хексаграм.

В 27% от местата с нумизматичен материал са открити и монети от VII век. Находки от първата половина на VII век са намерени в Крън, Баня, Билка, Шивачево, Горица, Гюловица, Карнобат, АМ „Тракия” – Карнобат, Лозарево, Маркели, Остра могила, Сливен, Сотиря, Твърдица и югоизточните склонове на Стара планина. Монети от втората половина на VII век са открити единствено в Хисаря – нумизматичният материал се отнася до края на управлението на император Константин IV.

От 681 г. по билото на Стара планина минава държавната граница с новата политическа сила – България. Този факт променя изцяло подбалканските територии и оказва силно влияние на монетната циркулация. Като цяло в проучените територии на Карнобатско, Сунгурларско и Айтоско са

регистрирани приблизително 194 ранновизантийски крепости, които се отнасят в периода до VII век.

3.3. Горно и средно течение на реките Марица и Тунджа. Монетна циркулация – анализ

За целия изследван период в района на горното и средното течение на реките Марица и Тунджа са открити над 1703 единични находки. От император Анастасий са намерени над 116 единични монети; от Юстин I – над 148; от Юстиниан I – над 464; от Юстин II – над 362; от Тиберий II – над 34; неуточнени VI век – 420; от Маврикий – над 97; от Фока – 47; от Ираклий – 13; от Констанс II – 1 и от Константин IV – 1. Следователно може да се каже, че се откриват монети без хиатус от началото на управлението на император Анастасий до края на управлението на император Константин IV. Монетната циркулация е най-интензивна при управлението на императорите Юстиниан I и Юстин II.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Кабиле (236 монети), Стара Загора (229 монети), Пловдив (над 75 монети), Нова Надежда (62 монети), Злати войвода (44 монети), Изворово (38 монети), Чирпан (31 монети), Знаменосец (18 монети), Харманли (17 монети), Ямбол (16 монети), Симеоновград (16 монети), Каравелово (16 монети), Кортен (13 монети) и Голям манастир (11 монети).

В района на горното и средното течение на реките Марица и Тунджа са открити 23 колективни находки. Общият брой на монетите, влезли в състава на съкровищата, възлиза на над 420 екземпляра. От тях над 103 са от златен номинал. Четири от колективните находки произхождат от Белово, 2 – от Изворово, и 2 – от Кабиле. Останалите произхождат от Асеновград, Борец, Величково, Драгойново, Знаменосец, Камен връх, Книжовник, Минерални бани, Нова Надежда, Омарчево, Пловдив, Първомай, гр. Раковски, с. Труд и Ямбол. 17 от находките са укрити през VI век и 6 – през VII век. Монетите са депозирани: след 527 г. (гр. Раковски); след 558 г. (Асеновград); след 564 г. (Минерални бани); след 565 г. (Драгойново, Пловдив, Първомай и с. Труд); след 571 г. (Знаменосец; Камен връх и Книжовник); след 575 г. (Белово); след 578 г. (Борец); след 589 г. (Ямбол); след 598 г. (Белово); през VI век (Омарчево); след

втората половина на VI век (Величково); началото на VII век (Кабиле, Изворово, Нова Надежда и Белово); и след 625 г. (Изворово).

В района на горното и средното течение на реките Марица и Тунджа са открити 45% от общия брой на монетите, намерени на територията на Югоизточна България. 63% от монетите са дело на Константинополската монетарница; 13% – на Никомедия; 12,5% – на Тесалоника; 5,5% – на Кизик; 5% на Антиохия; и под 1% е делът на продукцията на монетарниците в Картаген.

От златен номинал са открити повече от 151 монети. Солидите представляват 2,9% от откритите монети, тремисите – 2,5%, фолисите – 61,5%, монетите от 30 нумии – 0,1%, от 20 нумии – 28%, от 16 нумии – 0,5%, от 10 нумии – 2%, от 5 нумии – 2,4%. В района на горното и средното течение на реките Марица и Тунджа са открити 2 монети от сребърен номинал – хексаграм.

В 19% от местата с нумизматичен материал са открити и монети от VII век. Находки от първата половина на VII век са намерени в Белово, Драгойново, Дълбоки, Кабиле, Коньово, Колена, Кортен, Любеново, Мало Конаре, Нова Надежда, Оряховица, Симеоновград, Съдиево, Харманли и Шишманово. Монети до средата на VII век са открити в Злати войвода, Изворово, Пловдив и Черна могила. Монети след средата на VII век са открити единствено в Стара Загора – нумизматичният материал се отнася до края на управлението на император Константин IV.

3.4. Източни Родопи. Монетна циркулация – анализ

За целия изследван период в района на Източните Родопи са открити над 256 единични находки. От император Анастасий са намерени над 28 единични монети; от Юстин I – 43; от Юстиниан I – над 108; от Юстин II – 55; от Тиберий II – 3; неуточнени VI век – 5; от Маврикий – 7; от Фока – 3; от Ираклий – 2; от Констанс II – 3. Следователно може да се каже, че се откриват монети без хиатус от началото на управлението на император Анастасий до края на управлението на император Констанс II. Монетната циркулация е най-интензивна при управлението на император Юстиниан I.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Брацигово (67 монети), Перперикон (52 монети), Татул (21 монети), Дорково, крепостта Цепина (16 монети) и Пещера (10 монети).

В района на Източните Родопи са открити 17 колективни находки. Общият брой на монетите, влезли в състава на съкровищата, възлиза на над 533 екземпляра. От тях над 14 са от златен номинал. Две от колективните находки произхождат от Баткун–Паталеница, 2 – от Павелско, и 2 – от Пещера. Останалите произхождат от Бориславци, Голям извор, Драгиново, Нановица, Нова махала, Осиково, Силен, Смолян, Устрен, Цветино и Црънча. 16 от находките са укрити през VI век и само една – през VII век. Монетите са депозирани: след 527 г. (Устрен); след 539 г. (Баткун–Паталеница); след 551 г. (Смолян); след 565 г. (Голям извор, Драгиново, Павелско, Пещера, Силен, Цветино, Црънча); след 571 г. (Нановица); след 578 г. (Нова махала); след 584 г. (Пещера); през VI век (Баткун–Паталеница, Осиково и Павелско) и от VII век (Бориславци).

В района на Източните Родопи са открити 27% от общия брой на монетите, намерени на територията на Югоизточна България. 66% от монетите са дело на Константинополската монетарница, 13% – на Никомедия, 12% – на Тесалоника, 5% – на Кизик, 2,5% – на Антиохия, и под 1% е дялът на продукцията на монетарниците в Александрия и Картаген.

От златен номинал са открити повече от 21 монети. Солидите представляват 0,6% от откритите монети; тремисите – 2%; фолисите – 53%; монетите от 20 нумии – 28%; от 16 нумии – 0,6%; от 12 нумии – 0,6%; от 10 нумии – 10%; от 5 нумии – 5,5%. В района на Източните Родопи не са открити монети от сребърен номинал.

В 12% от местата с нумизматичен материал са открити и монети от VII век. Находки от началото на VII век са намерени в Брацигово, Перперикон и Пещера. Нумизматичен материал от втората половина на VII век е открит в Бориславци – той се отнася до края на управлението на император Констанс II.

Монетните находки от VI век се свързват и с изграждането на византийската укрепителна система в Родопите. Тя започва още при император

Анастасий, но цялостното ѝ завършване става при император Юстиниан I. Постепенно през VII век са изоставени редица от крепостите, а монетната циркулация намалява значително.

3.5. Странджа и Сакар планина. Монетна циркулация – анализ

За целия изследван период в района на Странджа и Сакар са открити 29 единични находки. От император Анастасий е намерена една монета, от Юстин I – 5, от Юстиниан I – над 19, от Юстин II – 3, и от Маврикий – 1. Следователно може да се каже, че се откриват монети от началото на управлението на император Анастасий до края на управлението на император Маврикий, като се забелязва хиатус в продукцията на император Тиберий II. Монетната циркулация е най-интензивна при управлението на император Юстиниан I.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Малко Гърново (5 монети) и в с. Младежко (5 монети).

В района на Странджа и Сакар не са открити колективни находки. От нископланинските територии произхождат по-малко от 1% от общия брой на монетите, намерени в Югоизточна България. 80% от монетите са дело на Константинополската монетарница, 8% – на Никомедия; 8% – на Кизик, и 4% – на Тесалоника.

92% от всички открити монети от Странджа и Сакар са фолиси, монетите от 20 нумии заемат 8%. Не са открити монети от други номинали. Само на едно място е открита монета, която се отнася към VII век.

Общ анализ на нумизматичния материал от Югоизточна България:

От територията на Югоизточна България произхождат над 4679 монети, открити под формата на единични и колективни находки. Единичните монети възлизат на над 3105 броя. От император Анастасий са намерени над 235 монети, от Юстин I – над 361, от Юстиниан I – над 915, от Юстин II – над 740, от Тиберий II – над 55, неуточнени VI век – 455, от Маврикий – 205, от Фока – над 86, от Ираклий – 31, от Констанс II – 11, от Константин IV – над 10. Монета на император Юстиниан II е открита само в състава на колективна находка. В Нумизматичния фонд на НАИМ към БАН се съхраняват и две монети на

император Леонтий II (695–698 г.) (инв. №№ 139, 626), които за съжаление са без уточнено местонамиране. От края на VII век не са известни други толкова късни монети от земите на днешна България.

От анализа на нумизматичния материал по региони става ясно, че за целия изследван период монетната циркулация в Югоизточна България е най-интензивна при управлението на император Юстиниан I.

Най-много единични нумизматични находки се откриват в Кабиле (336 монети), Стара Загора (229 монети), Ахтопол (201 монети), Хисаря (106) и Пловдив (по данни от археологически проучвания през последните години монетите трябва да възлизат многократно над инвентрираната бройка от 75 единични находки в РАМ – Пловдив).

Около 73% от монетите от Югоизточна България са с уточнено местонамиране, въпреки това достоверността на информацията подлежи на съмнение в някои случаи – често е оповестено само населеното място, в близост до което е открита находката. Често липсва археологически контекст. Забелязва се правопрпорционална зависимост между дългогодишно проучваните обекти и количеството на откритите монети.

65% от монетите в Югоизточна България са дело на Константинополската монетарница, 13% – на Никомедия, 11% – на Тесалоника, 5% – на Кизик, 4% – на Антиохия, и под 1% е делът на продукцията на монетарниците в Картаген, Александрия, Равена и Сиракуза.

Общо от златен номинал са открити повече от 262 монети. Солидите заемат 2,3% от всички открити монети, тремисите – 1,7%, семисите – 0,1%. В района на Югоизточна България са открити само 3 монети от сребърен номинал – хексаграми, които заемат 0,1% от всички монети. От бронзовите номинали 60% принадлежат на фолисите, монетите от 30 нумии заемат 0,1%, от 20 нумии – 30%, от 16 нумии – 0,4%, от 12 нумии – 0,1%, от 10 нумии – 2,6%, от 5 нумии – 2%. Най-често срещаните номинали са фолисите, монетите от 20 и 10 нумии и солидите.

Прави впечатление, че от района на Югоизточна България почти не се откриват монети от 16 нумии. За сравнение - само от района на гр. София (ант.

Сердика) при археологически проучвания на архиепископския комплекс (IV – VI в.) „Южен парк – Лозенец”, обект „Арена” и обект „Метростанция № 8” са открити над 20 монети от този номинал. Ако се разгледат териториите, разположени още малко по на запад, разликата в количеството на намерени монети от 16 нумии става все по-голяма. В близост до македонския град Велес, на река Вардар е открито съкровище от 203 бронзови монети на императорите: Анастасий I, Юстин I и Юстиниан I, от които 94 екземпляра са от номинал 16 нумии. Очевидно за земите на Югоизточна България монетите от 16 нумии не играят голяма роля в монетната циркулация.

Статистически погледнато спрямо съотношението между брой открити монети и брой локализирани места с нумизматични находки районите на Югозападното черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд, на Югоизточни подбалкански територии, и на Горно и средно течение на реките Марица и Тунджа си приличат. При всички тях се откриват средно по 19 монети на населено място. От тази гледна точка търговските центрове на Черноморското крайбрежие, добре защитените територии от Балкана и множеството пътни връзки между населените места около реките Марица и Тунджа довеждат до изграждането на приблизително еднаква интензивност на монетната циркулация. Значително по-слаб обмен на пари се отчита в района на Странджа и Сакар планина, където средно се откриват по 2 монети на населено място.

При анализирането на фактора златен номинал, икономическият акцент се променя. Като безспорни богати територии се отличават Югозападното черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд.

В 20% от местата с нумизматичен материал (локализирани са 250 места) са открити и монети от VII век. Именно тогава се наблюдава спад на монетния поток – като селищни центрове със застъпена монетна циркулация се очертават само тези, разположени край днешните населени места Ахтопол, Бургас, Емона, Китен, Несебър, Созопол, Черноморец, Баня, Билка, Шивачево, Горица, Гюльовца, Карнобат, Крън, Лозарево, Маркели, Остра могила, Сливен, Сотирия, Твърдица, Хисаря, Белово, Драгойново, Дълбоки, Дядово, Изворово, Кабиле, Коньово, Колена, Кортен, Любеново, Мало Конаре, Научене, Нова Надежда,

Оряховица, Пловдив, Симеоновград, Стара Загора, Съдиево, Харманли, Черна могила, Шишманово, Бориславци, Брацигово, Перперикон, Пещера и Устрем, като голяма част от поселенията не продължават съществуването си след средата на VII век.

След средата на VII век градове като Месемврия, Диоклецианопол, Филипопол, Берое, както и крепостите Констанция, Кастра Рубра и тази при Бориславци, поемат защитните функции на териториите, обхванати от днешна Югоизточна България. Една от основните им функции е защитата на пътните артерии и подстъпите към едни от най-големите имперски градове – Адрианопол и Константинопол. От началото на VII век поради множеството военни конфликти и икономическата криза във Византийската империя монетната продукция постепенно се свива. В циркулационния поток участват изключително само бронзови монети – фолиси, като малките номинали изчезват. Монетосеченето се концентрира основно в столицата, затова и не се откриват монети, които да носят отличителните белези на останалите монетарници. До голяма степен монетите, отсечени през VI век, продължават да участват в паричния поток, така че е трудно да се определи до каква степен се свива икономиката и до каква степен оказват влияние варварските нашествия върху монетната циркулация в земите на днешна Югоизточна България.

4. Особенности на монетната циркулация през VI – VII век в земите на днешна Югоизточна България

4.1. Колективни находки от Югоизточна България

В района на Югоизточна България са намерени 78 колективни находки. Общият брой на монетите, влезли в състава на съкровищата, възлиза на над 1574 екземпляра. Само 11 от колективните находки включват в състава си над 50 монети – това са съкровищата, открити в района на Билка, Горица, Дюлино, Златосел, Сливен, югоизточните склонове на Стара планина, Камен връх, Црънча, Нова махала, Осиково и Цветино. По-голямата част от тези съкровища попадат в подбалканските територии и Родопите. За равнинните части около реките Марица и Тунджа са характерни колективни находки от по-малък обем. В

района на Странджа и Сакар не са регистрирани монетни съкровища – вероятно едно от обясненията е близостта на района до Константинопол и по-добрата му защита от византийска страна. 11 от съкровищата са съставени от монети от златен номинал – става въпрос за тези, открити в землищата на Несебър (2 колективни находки със златни монети), Росеново, Тъжа, Белово, Драгойново, Изворово, Кабиле (2 колективни находки със златни монети), Първомай и Пещера. Общата бройка на златните монети, включени в състава на колективни находки, възлиза на 187. Преобладаващата част от съкровищата със златни монети са открити в равнинните част край реките Марица и Тунджа.

80% от колективните находки се отнасят към VI век и само 20% – към VII век. На база на откритите съкровища през VI век могат да се обособят пет или шест големи вълни на нападения. Първата се отнася за 527 г. или малко след тази дата, за нея свидетелстват две съкровища – едно, открито в югоизточните склонове на Стара планина, и едно в землището на с. Раковски. Чисто теоретично може да се предположи, че вражеските войски са преминали Балкана през някои от проходите, разположени в източната част на планинската верига, заобиколили са добре укрепените градове, като Сливен и Хисаря, и са се спуснали в равнината покрай реките Марица и Тунджа.

Втората вълна се отнася за 538 г. или малко след тази дата – тогава нападението е насочено към крайбрежните части. Открити са две съкровища на територията на Руен и Поморие.

Третата вълна се датира около 565 г. или малко след тази дата – за нея свидетелстват осем съкровища, открити на територията на Драгиново, Цветино, Црънча, Труд, Пловдив, Първомай, Павелско и Драгойново. По-голямата част от находките са в близост до р. Марица. Явно нападателите са се придвижвали по течението на реката, а част от тях са преминали и по северните склонове на Родопите.

Четвъртата вълна се отнася за 572 г. или малко след тази дата. От този период са открити четири съкровища при Долно Сахране, Знаменосец, Камен връх и Нановица. Изглежда, трасето на вражеските войски е следвало течението на р. Тунджа, като Адрианопол вероятно е бил крайната цел на нападателите.

Само няколко години след това са укрити съкровищата при югоизточните склонове на Стара планина, Скала, Борец, Белово и Нова махала. Те свидетелстват, че през 578 г. или малко след тази дата варварските племена преминават отново Балкана и се спускат в равнинните части край реките Марица и Тунджа. Някъде по това време пада и Сингидунум (дн. Белград) в ръцете на аварите.

Шестата вълна се датира в самия край на VI век, когато са укрити съкровищата в Сливен и Белово. Тогава се датира и аваро-византийската война.

През VII век депозираните в земята съкровища са много по-малко. Като цяло при сравнителен анализ на колективните находки могат да се обособят три големи нападения. Първото се отнася към самото началото на VII век, когато са укрити съкровищата в Белово, Хисаря, Кабиле и Изворово. Очевидно вражеските войски са се предвижвали по теченията на реките Марица и Тунджа. Именно през 602 г. се датира и въстанието на Фока. Бъдещият император повежда византийската войска от Паластол (дн. Никопол) към Константинопол, където сваля Маврикий от власт и се възкачва на престола. Чисто теоретично трябва да се отбележи, че съществува възможността съкровищата да са укрити от месното население при преминаването на въстаналата византийска войска.

Към 618 г. възниква нова опасност, която довежда до депозирането в земята на колективните находки от Билка, Горица и Несебър. Този път нападението се локализира около Черноморското крайбрежие.

В самия край на VII век са укрити и две от съкровищата, намерени на територията на Несебър. Въпреки това Месемврия остава във византийски ръце.

За коректното тълкуване на колективните находки важна роля играе и тяхната парична стойност. Малките колективни находки, включващи в състава си само няколко фолиси, не представляват свидетелство за варварски нападения. Към този тип „ежедневни загуби“ принадлежат съкровищата открити в района на Величково, Минерални бани, Нова Надежда, Книжовник, Силен, Голям извор, Устрен, Бориславци, Черноморец и голяма част от находките от югоизточните склонове на Стара планина.

Според историческите извори нашествията започват да стават все по-чувствителни в края на 50-те години на VI век. В края на 60-те години в нападенията срещу Византия се включват кутригури и авари. Самостоятелно или с помощта на славяните от областите на Среден Дунав предприемат поредица от набези в различни части на „южнодунавските” провинции. Варварите използват за придвижване основните пътни артерии и долините на по-големите реки. През 585–587 г. се датират едни от големите нападения срещу Тесалоника. В края на 70-те и началото на 80-те години на VI век редица градове и укрепени селища престават да функционират. Част от населените места са възстановени частично, а редовните постъпления на монети, отсечени при императорите Тиберий II, Маврикий, Фока, Констанс II и Константин IV, показват, че редица от градовете продължават да функционират сравнително нормално под контрола на византийската власт.

4.2. Нумизматични данни за рудодобив

Рудодобивът заема важна роля в икономиката на Византия. Открити са останки от пещи и желязна сгурия в някои части на Родопите. Подобни находки има и в землището на Девин, около вр. Персенк. Съгласно римските закони, империята има държавен монопол над рудните находища, които са експлоатирани от арендатори. Този тип организация не се променя и във Византийската империя. Въпреки това липсват сигурни данни за организацията на мините в провинция Тракия. Има сведения, че на Балканите контролът на златодобива е съсредоточен в ръцете на *comes metallorum per Illyricum*, а ролята на местни надзорници изпълняват т.нар. *procuratores metallorum*.

Нумизматичните свидетелства дават също косвени данни за важността на рудодобива. На шест места със следи от металургична дейност са открити и ранновизантийски монети – Бургас, Люлин, Бояджик, Баните, Брацигово и Малко Търново. Открити са шлаки, останки от пещи, някои от които са добре запазени. Пещите са построени на високи места, далече от течаща вода, и за тяхното функциониране не е необходимо използването на водна енергия. Водната енергия навлиза в рудообработването през Късното средновековие, така че тези пещи са от по-ранно време, като според едни автори са датирани през

късноантичната епоха, докато други са предпазливи в датирането на тези съоръжения.

В северната част на Медни рид, южно от античния Purgos, са открити следи от античен рудодобив. Според Коняров бургаските медни мини още в древността са предоставяли необходимата мед за производството на монети.

Археологическото проучване на ранновизантийското укрепление, разположено югоизточно от с. Баните, позволява селището да бъде разглеждано като второстепенен металургичен център, който функционира до края на VI век. За това свидетелстват открита желязна шлака и две бронзови монети на император Юстин I. Подобно е положението в местността Барутчийницата в землището на гр. Брацигово. Там са регистрирани дебели слоеве от сгурия – следствие от топене на руди и метали. В околността са намерени останки от византийско укрепление и редица монети от VI – началото на VII век.

През VI век гр. Малко Търново е важен център за добив на медна и желязна руда от склоновете на Странджа планина. Западно от града, в м. Тенджерките, е открита система от пещи за претопяване на руда, използвани и през ранновизантийския период. От околността произхождат и редица монети, датирани през първата половина на VI век.

Възможно е ранновизантийските крепости в Родопите да имат основната задача да защитават рудните разработки и находища. В много от съвременните рудници се откриват „стари монети” – така например в Северна България в мината „Плакалница” е открита монета на император Анастасий.

4.3. Варварски подражания и временни монетарници

От откритите монети в района на Югоизточна България 47 могат да бъдат определени като варварски подражания. По-голямата част от монетите са с уточнено местонамиране – произхождат от землището на: Дюлино, Карнобат, Руен, Сборище, Сливен, Хисаря, Манастир, Злати войвода, Знаменосец, Иваново, Искра, Кабиле, Малево, Стара Загора, Хасково, Брацигово, Смолян, Татул и Тополовград.

Четири от монетите са отсечени при управлението на император Анастасий I. Всички имитират продукцията на столичната монетарница от 512–517 г. 24 от

металните артефакти копират производството на император Юстин I, 15 от монетите подражават на продукцията от 518–522 г., а 9 – на тази от 522–527 г. 21 от монетите носят означението на работилницата в Константинопол, а 2 – на тази в Никомедия. Други 14 монети имитират продукцията на император Юстиниан I. По-голямата част (10 бр.) се отнасят към периода 527–537 г. Същият процент от монетите подражават на столичната монетарница, останалите – на Кизик, Никомедия и Антиохия. Четири от монетите копират продукцията на император Юстин II. Един от металните артефакти имитира тесалонийски половин фолис. Само една монета подражава на отсечена при управлението на император Маврикий. Освен фолиси се срещат и монети от 20 нумии, както и един тремис. По-голямата част от монетите се отнасят към управлението на император Юстин I и имитират продукцията на столичната монетарница. Монетите, сечени в Константинопол, циркулират най-много в района на Югоизточна България не само заради близостта с византийската столица, но и заради по-голямата по обем продукция на няколко работилници в Константинопол. Именно заради популярността им това са и най-имитираните монети. Въпреки това фолисът от околностите на Шумен и монетите от 20 нумии от Кабиле показват, че съществуват варварски подражания и на продукцията на други монетарници – Никомедия, Антиохия и Тесалоника.

Като цяло т.нар. варварски подражания могат да се разделят на две големи групи. Първата група включва монети с коректно предаден надпис, а втората – монети с допуснатата правописна грешка в легендата.

Ако приемем, че монетарници като Кизик, Антиохия и дори Никомедия могат да допуснат грешно изписана легенда при производството на монети, то това е недопустимо за столичната монетарница, където контролът на печатите и производството на монети е изключително строг. Константинополската работилница е известна с таланта на своите гравьори, дори малки изменения при предаването на образа на императора са недопустими. Твърде удебелените контури на устата, носа, очите, нечовешки изкривеното чело, непропорционални стойностни знаци и т.н. са нехарактерни за продукцията на Константинопол.

Варварски подражания и от двете групи не се откриват по Черноморското крайбрежие – във вътрешността разпространението им е сравнително равномерно, което включва подбалканските територии, поречието на Тунджа и Тракийската равнина и Родопите. В повечето случаи имитациите се откриват заедно с редовни монетни емисии дори и в големи византийски градове, като Берое, Диоклецианопол и Кабиле, което показва, че са приемани като разплащателно средство от византийската власт. За това вероятно спомага фактът, че всички имитации отговарят на общоприетия от Византия тегловен стандарт.

Обикновено се приема, че подражанията на дадени монети се явяват тогава, когато на пазара започва да се чувства тяхната липса и недостиг. Множеството открити монети от този период в района на Югоизточна България говорят за икономическа стабилност и по-скоро загатват за възможността монетите от първата група да са отсечени на място от гравьор, обучен в Константинополската монетарница. Възможно е, следвайки римските традиции, във Византия да са продължили да съществуват подвижни монетарници, които са задоволявали на място потребностите на пазара от даден номинал.

При монетите от втората група се обособяват два подтипа: при едните се откриват малки грешки при изписването на легендата, като огледално предадени букви – И вместо N, Z вместо S или съкращението на Константинополската монетарница – ИОО вместо CON; изцяло огледално изображение на реверса; или изписване на V като Y. Те показват, че матриците вероятно са дело на полуграмотни гравьори. При другите надписите са с множество грешки или цялостно нечетими и свидетелстват за напълно неграмотни (аналфabetни) гравьори.

В научната литература е изказано предположението, че тогавашните фалшификатори имитират повече монетите на императорите Анастасий и Юстин I, защото контролът при Юстиниан I е по-силен. Към тази идея може да се добави и фактът, че монетите на Юстиниан I след добавянето на годината на отсичане стават по-трудни за подражание, особено за аналфabetни гравьори. Затова и повечето от варварските имитации от района на Югоизточна България

на император Юстиниан I се отнасят към периода 527–537 г. Въпреки това са открити подражания и след тази дата, както и четири имитации на монетосеченето на Юстин II и една на Маврикий.

Част от нумизматите застъпват идеята, че нерегулярните гравьори имитират продукцията на ателиета, в които са работили. Разбира се трябва да се отбележи, че съществува възможността просто да копират екземпляр, който е пред тях, без значение в коя монетарница е изработен.

Ако монетите играят ролята на „тогавашни фалшификати”, то те трябва да отговарят на едно от следните определения: да са изработени от друг метал с по-ниска стойност, да имат занижено тегло или вложеният в тях метал да бъде изгодно добиван, чрез което продукцията да поевтинява. Познатите имитации са изработени от бронз, като теглото им не е по-ниско от това на регулярните платежни средства. Прави впечатление, че монетите с допуснати грешки в легендата се концентрират до голяма степен в района около средното течение на р. Тунджа и образуваната равнина между Тунджа и Марица. Както изглежда, този тип имитации не са свързани и с определени рудни разработки, което означава, че не суровината играе роля при продукцията на този тип платежни средства. Разбира се, възможно е добитият метал да е превозван до мястото, където са отсичани монетите. Въпреки това въпросът за ролята и произхода на варварските имитации от втората група остава отворен.

Интерес предизвиква и тремисът на император Юстин I, открит при археологически разкопки в м. Хисарлъка, гр. Сливен. В изписването на легендата на реверса е допусната грешка – вместо характерният за номинала надпис „VICTORIA AVGVSTORVM” се чете „VICTOAI AA...”. Имайки предвид, че в отреза е посочена столичната монетарница, то подобна правописна грешка е неприемлива за добре контролираната *moneta auri* в Константинопол. Теглото на монетата отговаря на стандарта за този номинал. Съставът на метала не е изследван, но при оглед на повърхността не личат характерните за фуре белези. Освен това трябва да се има предвид, че сред известните византийски фалшиви златни монети от VI–VII век от земите на България няма такива с

грешно изписана легенда. Следователно този екземпляр може да бъде определен като варварска имитация.

4.4. Монети в погребалната практика

На територията на Югоизточна България са известни 11 случая на положени монети заедно с починалия като гробен дар. В землището на с. Шивачево са разкрити гробове, в които са открити римски и византийски монети. В гробно съоръжение № 2 от ранновизантийския некропол до гр. Карнобат е намерена бронзова монета от 20 нумии, отсечена при управлението на император Фока в монетарницата в Кизик. В м. Тодоровата аязма е открит фолис на император Юстиниан I, положен като гробен дар. В гроб № 110 от некропола на Кабиле е открита монета от 40 нумии на император Маврикий. В м. Белана до Симеоновград в гробно съоръжение № А35 е положен като гробен дар фолис на император Анастасий. В гроб до барутните погребни в Стара Загора е открит фолис на император Юстиниан I. В гробно съоръжение на територията на града е открит и солид на император Тиберий II. В м. Малката горичка до Хасково са намерени 2 монети на император Анастасий, положени заедно с починалия в гроб № 5. При проучване на некропола в близост до късноантичната Карасура е открито погребение с положена монета от 16 нумии на император Юстиниан I. В некропола на Диоклецианопол е намерена монета от 20 нумии на император Анастасий. В едно от погребенията на некропола, разположен до раннохристиянската базилика в гр. Пловдив, е открита монета на император Тиберий II.

Всички случаи се датират от началото на VI век до първото десетилетие на VII век, т.е. от император Анастасий до император Фока. В три от погребенията са поставени монети на император Анастасий; в други три – на император Юстиниан I; в две – на император Тиберий II; в едно – на Маврикий; и в едно – на Фока. Както изглежда, обичаят на полагане на монета заедно с починалия е най-широко разпространен при управлението на императорите Анастасий и Юстиниан I. Всички случаи са при трупополагане, а не при кремация. В повечето от случаите няма сведения за друг инвентар, освен паричния артефакт. Изключение прави гробно съоръжение № 2 от ранновизантийския некропол до

гр. Карнобат, където са положени още обица, желязно ножче, фрагмент от желязна тока и фрагменти от железен предмет. В гроба са открити скелет на възрастен женски индивид на около 55 години и скелет на дете на около 12 години.

Депонирането заедно с починалия на монети от малък номинал може да се свърже с античната традиция на Хараоновия обол – обичай, широко застъпен по нашите земи до края на IV в. Консервативните традиции в погребалната практика остават често незасегнати от християнството, което доказват и колективните находки, открити в средновековния некропол край с. Янтра, Горнооряховско.

Заключение. Резултати от изследването на монетната циркулация през VI–VII век в земите на днешна Югоизточна България

Представените в настоящата работа наблюдения се основават на информация за над 3105 единични бронзови монети и 78 колективни находки с над 1574 монети. Тези данни могат да бъдат съпоставени с 2948 единични бронзови монети и 38 колективни находки с 1420 монети от провинция Втора Мизия. Вижда се, че количествено **разликата между изследваните територии на юг и север от Стара планина не е голяма**. Към данните може да се добави и публикуваната информация за Северна Добруджа– 1724 монети, и обобщената информация от колективни находки за Балаканския полуостров и Мала Азия, възлизащи на 8915 монети.

Хронологически се забелязва разлика в притока на нумизматичен материал в територии на юг и север от Стара планина. В периода 614–681 г. на територията на провинция Втора Мизия новоотсечените бронзови монети са рядкост. На юг от Балкана, макар и в редуцирани количества, постъпленията на нови емисии в паричния поток продължава без хиатус до 685 г.

От анализа на нумизматичния материал става ясно, че през VI–VII век монетната циркулация в Югоизточна България е най-интензивна при управлението на император Юстиниан I. Това до голяма степен се дължи на мащабните възстановителни и укрепителни работи, които залягат в политиката

на въпросния василевс. Прокопий дава информация, че Юстиниан издига само в тракийските провинции на империята около 80 крепости. Благоустройството на тези територии подпомага икономическия подем. Благоприятно се отразява и фактът, че старите римски пътища продължават да се използват. От друга страна, не трябва да се забравя, че за периода VI–VII век именно управлението на император Юстиниан I е най-продължително от всички останали. Ако разпределим количеството монети, открити на територията на Югоизточна България, спрямо годините на власт при император Юстиниан I, се получава съотношението от 24 монети за една година. При Юстин II броят на монетите се променя на 57 за една година, а при император Тиберий II – на 14 за една година. Спрямо тази статистика излиза, че монетната циркулация е най-интензивна при император Юстин II, а монетосеченето при Тиберий II отстъпва само с 10 монети на година от това на император Юстиниан I.

Монетната циркулация в различните региони показва редица прилики. Прави впечатление, че в повечето големи градове, като Анхиало, Месемврия, Диоклецианопол, Филипопол, Берое и др., се откриват значително количество ранновизантийски монети. Това се дължи на ролята, която изпълняват по-добре защитените населени места през VI–VII век. В този период се наблюдава концентрация на населението от малките градове в големите. Защитните функции на добре укрепените населени места, настаняването и напускането на военни части, добрите транспортни връзки и т.н. оказват икономически подем на големите градове, което позволява интензивна монетна циркулация. Това се потвърждава и от множеството нумизматични находки, открити в границите на големите градове.

От своя страна новосъздадените крепости през VI век, разположени по протежение на защитните пояси на Константинопол, довеждат до вливането на нови монети в паричния поток. На този факт се дължат редицата единични находки, откривани в близост до останките на ранновизантийски фортификационни съоръжения.

В началото на VII век етническата картината на Балканския полуостров се променя – варварските инвазии довеждат до демографска криза. Поради

множеството военни конфликти и икономическата криза във Византийската империя монетната продукция постепенно се свива. В циркуляционния поток участват изключително само бронзови монети – фолиси, като малките номинали изчезват. Монетосеченето се концентрира основно в Константинопол, затова и не се откриват монети, които да носят отличителните белези на останалите монетарници. При продължителната икономическа криза в обращение остават монетите от VI век, които покриват нуждите на пазара. Поради това нумизматичният материал не предоставя тесни хронологически граници и затова е изключително трудно само на база монетните находки да се определи кога едно селище престава да съществува. До 80-те години на VII век монетните находки показват нормално разпространение, съобразно политическите промени и интензивността на византийското монетосечене.

Въз основа на множеството фолиси на император Лъв VI, съхранявани в редица регионални музеи (например тези в РИМ – Хасково, и РИМ – Сливен, и др.), може да се регистрира значително византийско присъствие в земите на Югоизточна България дори към края на IX в. Монетите от този период имат следи от дълга употреба, следователно може да се предположи, че те не са съхранявани само заради стойността на метала, вложен в тях. Повечето екземпляри не са пробити, което показва, че не се употребявани и като накити, а са изпълнявали функциите си на платежно средство на пазара. Всички това създава представата за византийско по характер население, което разполага с традиции в употребата на парите. Явно постепенното заселване на славяните става край все още съществуващи византийски градски центрове, за което говори изследваният нумизматичен материал. Процесът на инфилтрация съвпада с практиката на Византийската империя да заселва федерати в погранични територии.

Справка за научните приноси

1. В дисертационния труд за пръв път са прегледани, анализирани и обобщени нумизматичните колекции на 15 музея, включващи

ранновизантийски монети от периода VI – VII век. Изготвен е подробен каталог и е приложен богат снимков материал.

2. На база на различни фактори, които влияят на икономиката през VI – VII век в Югоизточна България са вътрешно обособени и разгледани пет района, всеки със специфични черти на монетната циркуляция, а именно: Югозападното черноморско крайбрежие и прилежащия му хинтерланд, Югоизточните подбалкански територии, Горното и средно течение на реките Марица и Тунджа, Източните Родопи и Странджа и Сакар планина. Регистрирани са локални специфики.
3. Чрез анализ на събрания емпиричен материал е направена характеристика на снабдяването на даден район с продукцията на определена монетарница. Обособени са водещите номинали и количествено най-представените императори по монети. Установени са по места определени хиатуси или липсата на такива в снабдяването на един район с различни монетни емисии.
4. Определени са различни центрове с най-интензивна монетна циркуляция. В търсене на по-пълна икономическа картина, информацията за населените места е разширена с данни от *Tabula Imperii Byzantini* и археологически проучвания.
5. За пръв път е направен опит за обособяване на различни видове единични и колективни находки. Отделени са нови типове съкровища – ежедневни загуби и съкровища, укрити по необходимост. Установени са нови вълни на нападения и предполагаеми трасета на предвижване на вражеските войски.
6. Обобщени са всички известни „варварски имитации“, разгледан е и контекста на тяхното откриване. За пръв път са обособени две групи на този тип монети – с правилно изписване на легендата и такива, с допуснатата грешка. Направен е опит за свързване на имитациите с известните центрове на рудодобив.

7. Разгледани са и случаите на изваждане на монетите от циркулация и полагането им като гробен дар – практика, застъпена в Югоизточна България и през Късната античност.
8. Допълнена и разширена е информацията за редица монетни типове, публикувани в световно наложени каталози за ранновизантийското монетосечене, като тези на Хан. Предложена е актуализирана датировка на някои от сериите монети, открити са нови вариации на легендата на определени монетарници, и са допълнени представите за производството на златни номинали в столичната монетарница.

Списък на публикациите по темата

1. Byzantinische Münzen. – M. Grünbart (hrsg.). Gold und Blei. Byzantinische Kostbarkeiten aus dem Münsterland Ausstellung von 2012. Ikonenmuseum Recklinghausen. WWU Münster. (под печат)
2. Съкровище с ранновизантийски монети от с. Дюлино. - ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Studia in honorem Iliac Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata. (под печат)
3. Монетни находки от района на град Харманли, като извор за икономическия живот на региона от началото на VI до началото на VII век. - Историкии. Том 4: Научни изследвания в чест на проф. дин Иван Карайотов по случай неговата 70 годишнина. Шумен 2011, 100 - 114 (ISBN 978-954-577-493-5)
4. Монетна циркулация по средното течение на р. Марица VI – средата на X век. Съвместна публикация с Мариана Славова (РИМ Хасково). – Хр. Попов, Г. Грозданова (ред.) Капитан Андреево, т. 1. Ранносредновековно селище. (под печат)
5. Byzantine coins. - Ilya Prokopov (ed.). The Numismatic Collection of the Regional Historical Museum at Smolyan (Central Rhodopes). Coin

Collections and Coin Hoards. Vol. 3, Sofia 2011, 212 – 219 (ISBN: 978-954-92000-2-7)

6. Mögliche Interdisziplinäre Methoden zur Untersuchungen der Münzzirkulation und des Ökonomielebens während der frühbyzantinischen Zeit in der Messambria Region - International Humboldt Conference „Interdisciplinary Studies on Balkan Cultural Heritage“, Sofia 2011, 461 – 474 (ISBN: 978-954-8587-07-5)
7. Frühbyzantinische übergeprägte Münzen von der Westküste des Schwarzen Meeres. (Publikation zur Konferenz: Fourth International Congress on Black Sea Antiquities. The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st Millennium BC - 5th Century AD), Istanbul University – 14 – 18 September 2009 (под печат)